

DEĞERLENDİRME MAKALESİ

REVIEW ARTICLE

Ürdün’de Değişimi Anlamak

Curtis R. Ryan, *Jordan In Transition: From Hussein to Abdullah*, (Boulder, London: Lynne Rienner Publishers, 2002), 159 s.

George Joffé (ed.), *Jordan in Transition 1990-2000*, (New York: Palgrave, 2002), 378 s.

Beverley Milton-Edwards ve Peter Hinchcliffe, *Jordan: A Hashemite Legacy, Second Edition*, (New York: Routledge, 2009), 147 s.

Zeynep SÜTALAN*

Ürdün, resmi adıyla Ürdün Haşimi Krallığı, çoğunluğu Arap olan altı buçuk milyona yakın nüfusu, alt ve orta gelir seviyesine sahip orta ölçekli ekonomisi, atanmışlardan oluşan senatosu ve seçilmişlerden oluşan parlamentosundan müteşekkil iki meclisli siyasal yapısıyla, gelişmekte olan bir ülke ve anayasal bir monarşidir. Ortadoğu siyasetine yön veren bir ülke olmamakla birlikte bölgede büyüklüğüyle doğru orantılı olmayan bir rol oynamaktadır. Pek çok kolonyal dönem sonrası ülke gibi yapay sınırlar içerisinde bir ulus-devlet yaratma sorunuyla mücadele etmiş olan Ürdün, kıt doğal kaynaklarına ve dış yardıma olan bağımlılığına rağmen jeopolitik önemine binaen varlığını sürdürmeyi başarmıştır. Özellikle 1991 Madrid Konferansıyla başlayan Ortadoğu Barış Süreci’nde kilit rol oynamıştır. 1994 yılında İsrail’le imzaladığı barış anlaşmasından sonra Ortadoğu’da Mısır’dan sonra İsrail’i tanıyan ve barış imzalayan ikinci Arap ülkesi olmuştur. Bugün ülke nüfusunun yarısının Filistinli olduğu düşünüldüğünde Ortadoğu barış sürecinin kalbinde yer alan Filistin-İsrail sorununda sadece bir aktör değil, sorunun adeta parçası konumundadır.

Tüm bunların yanı sıra, Ürdün’ü ve Ürdün’deki dönüşüm sürecini anlamak, 1990’lı yıllarla birlikte Ortadoğu’da başlayan liberalleşme süreçlerini değerlendirmek açısından da son derece önemlidir. Ortadoğu coğrafyasında yer alan ülkeler her ne kadar genellemelere direnen, kendine has özellikler sergileseler de devlet yapısı, rejim, ülke-bölge-dünya siyaseti etkileşiminde benzer özellikler gösterebilmektedir. Bu anlamda 1990’lı yıllarla birlikte Ürdün’de liberalleşme süreci olarak nitelendirebileceğimiz değişimi ve dönüşümü anlamak, genel olarak bölge siyaseti ve özel olarak bu bölgede yer alan ülkelerin içinde bulunduğu dönüşüm süreci hakkında bizlere ipucu vermektedir.

Bu makalenin konu edindiği üç eseri incelemeden önce üç eserde de ortak olan, hatta Ryan’ın çalışması ile Joffé’nin derlemiş olduğu eserin odaklandığı, Milton-Edwards ve Hinchcliffe’in ise değindiği Ürdün’deki değişim ve dönüşüm sürecini genel hatlarıyla ortaya koymak yerinde olacaktır.

* Orta Doğu Teknik Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü Doktora Öğrencisi.

Petrol gibi doğal kaynaklardan yoksun olan Ürdün'ün ekonomisi önemli ölçüde dış yardıma ve ağırlıklı olarak da Körfez ülkelerinde çalışan Ürdünlü işçilerin gelirlerine dayanmaktadır. Bu nedenle, Ürdün ekonomisi gerek uluslararası, gerekse bölgesel gelişmelerden doğrudan etkilenmektedir. 1973-1979 yıllarında yaşanan petrol krizi sonucu, petrol ihraç eden Arap ülkelerinin petrol gelirleri artınca Ürdün'e yapılan ekonomik yardımlar da artmıştır. Ayrıca aynı petrol gelirleriyle büyüyen Körfez ülkelerinin ekonomileri milyonlarca yabancı işçiyi istihdam eder hale gelmiştir. Bunun sonucu, bu ülkelerde çalışan Ürdünlü işçilerin sayısı ve dolayısıyla işçi gelirleri artmıştır. Ürdün ekonomisinin dayandığı bu iki kaynaktaki artış, 1971 yılında sona eren iç savaşın ardından istikrara kavuşan Ürdün siyasetinin yarattığı olumlu ortamda ekonomik kalkınmanın önünü açmıştır. Dolayısıyla 1975'ten 1980'li yılların başına kadar Ürdün'de ekonomik istikrar ve büyümeden söz etmek mümkündür.

1982 yılında uluslararası piyasalarda petrol fiyatlarının düşmesi petrol ihraç eden ülkeleri son derece olumsuz etkilemiştir. Petrol gelirleri azalan Körfezdeki Arap ülkeleri, petrol zengini olmayan diğer Arap ülkelere yaptıkları yardımı düşürmüştür. Söz konusu ülkeler, altyapı ve kalkınmaya yönelik projelere ayırdıkları kaynak miktarını da düşürünce daha az yabancı işçi istihdam etmek zorunda kalmışlardır. Böylelikle Arap dış yardımı ve işçi gelirleri iyiden iyiye azalan Ürdün ekonomisi bir dar boğaza sürüklenmeye başlamıştır. Ürdün sadece Arap ülkelerinden değil, Camp David sürecinde yer almaması sebebiyle ABD'den aldığı dış yardımdan da yoksun kalmıştır.¹ 1981 yılı öncesinde dış yardım devlet giderlerinin üçte birine karşılık gelirken, 1981-87 yılları arasında geçen süre zarfında bu oran altıda bire düşmüştür.² Ekonominin dayandığı temel kaynakların azalmasının beraberinde getirdiği ekonomik durgunluk, uygulanan başarısız ekonomi politikalarıyla daha da kötü hale gelmiştir. Ekonominin açmazlarına rağmen, Ürdün, bu dönemde ticari borçlanmasını artırmış, silah anlaşmaları yapmaya ve büyük kalkınma projeleri yürütmeye devam etmiştir.³ Sonuç olarak, Ürdün 1989 yılında büyük bir ekonomik krizle karşı karşıya kalmıştır.

Ürdün'de ekonomik liberalleşme süreci, 1989 ekonomik krizini müteakip uygulanan reformlarla başlamıştır. Ürdün, döviz rezervlerini muhafaza etmek

- 1 Laurie Brand, "Economic and Political Liberalization in a Rentier Economy: The Case of Hashemite Kingdom of Jordan", Iliya Harik and Denis J. Sullivan (ed.), *Privatization and Liberalization in the Middle East*, (Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press, 1992), s.170.
- 2 Rex Brynen, "Economic Crisis and Post-Rentier Democratization in the Arab World: The Case of Jordan", *Canadian Journal of Political Science*, Cilt. 25, No.1 (Mart 1992), s. 85.
- 3 Robert Satloff, "Jordan's Great Gamble", Henri J. Barkey (ed.), *The Politics of Economic Reform in the Middle East*, (New York: St. Martin's Press, 1992), s.132.

ve bütçe açığını finanse etmek için başka bir yol bulamayınca, 1989 yılında IMF ile anlaşma yapmıştır. Anlaşmaya göre, IMF Ürdün'e 125 milyon dolarlık bir *stand-by* kredisi sağlayacak, bunun karşılığında Ürdün ise IMF ile birlikte kararlaştıracakları beş yıllık bir ekonomik istikrar ve yapısal reform programı uygulayacaktı.⁴ Program, ilk etapta kamu harcamalarını, bütçe açığını ve ithalatı azaltmak, enflasyonu düşürmek, kamu gelirlerini yükseltmek gibi daha çok ekonomik istikrarı sağlamaya yönelik politikaların uygulanmasını, daha sonra ise ekonomik yapının islahına yönelik olarak kamu sektörünü küçültmek, özel sektörü geliştirmek, dış yatırımı cezbedecek düzenlemeleri yapmak, liberal bir ticaret rejimi benimsemek gibi politikalar içermektedir.⁵ IMF programı çerçevesinde kamu harcamalarını azaltmak ve gelirleri artırmak amacıyla yakıt başta olmak üzere pek çok ürünün fiyatlarının yükseltilmesi⁶ ve temel gıda maddelerine yönelik sübvansiyonların kaldırılması⁷ toplumsal huzursuzluğu körüklemiştir. 19 Nisan 1989'da Ma'an'da başlayan ayaklanmalardan sonra Ürdün'ün güneyinde yer alan pek çok kentte, kasabada ve köyde ayaklanmalar baş göstermiştir.⁸ Ürdün'ün güneyi, çoğunlukla rejimin ve kralın destekçisi Bedevilerin yaşadığı bölgedir. Haşimi rejiminin koruyucuları konumundaki Bedeviler ekonomik kriz ve akabinde gelen ekonomik liberalleşme süreciyle birlikte sosyal ve siyasal gruplar arasında değişmekte olan dengelerden en çok rahatsız olan grup olmuştur. Haşimi rejiminin liberalleşme süreciyle birlikte destekçi tabanını yeniden yapılandırmasıyla birlikte eski nüfuzlarını kaybetmekten çekinmektedirler.⁹ Öte yandan vurgulanması gereken bir diğer husus da bu ayaklanma ve protestoların hiçbirinin doğrudan kralı ve rejimi hedef almadığı gerçeğidir. Protestocular tüm bu ekonomik sıkıntılardan doğrudan ve sadece hükümeti sorumlu tutmuşlardır. Sonuç olarak, bu ayaklanmalar, Haşimi monarşisiyle Bedeviler arasındaki ilişkilerin, Bedevilerin Ürdün'deki Filistinliler başta olmak üzere diğer etnik ve sosyo-siyasi gruplara göre sahip oldukları avantajlı konumu korumak adına yeniden düzenlenmesi yönünde aşağıdan-yukarıya yaptıkları bir baskının dışı vurumudur.¹⁰

4 Beverly Milton-Edwards and Peter Hinchcliff, *Jordan: A Hashemite Legacy*, Second Edition, (New York: Routledge, 2009), s.77.

5 Evaluation Report, IMF Support to Jordan, 1989-2004, (Washington DC: International Monetary Fund, Independent Evaluation Office, 2005), s.15.

6 "Government Raises Fuel, Other Commodity Prices", *Amman Al-Ray* in Arabic, 16 April 1989, FBIS-NES-89-073 (18 April 1989).

7 Brynen, "Economic Crisis", s.89.

8 Protest Resume, Spread 19 April", *Paris Radio Monte Carlo* in Arabic, 19 April 1989, FBIS-NES-89-074 (19 April 1989).

9 Malik Mufti, "Elite Bargains and the Onset of Liberalization in Jordan", *Comparative Political Studies*, Cilt.32, No.1, February 1999, s.123-124.

10 Glenn E. Robinson, "Defensive Democratization in Jordan", *International Journal of Middle East Studies*, Cilt. 30, No.3, (Ağustos 1998), s.391-392.

Haşimi rejimi, ekonomik reformların toplumda yarattığı hoşnutsuzluğu gidermek ve rejimin destekçisi olan gruplarla Haşimi saltanatı arasındaki güven sorununu çözmek ve gerekirse rejimin dayandığı patrimonyal ilişkiler ağını yeniden yapılandırmak için siyasal liberalleşme sürecini başlatmıştır. Pek çok akademisyen tarafından literatürde “savunmacı demokrasi” (*defensive democracy*)¹¹ olarak adlandırılan Ürdün’deki siyasal liberalleşme süreci, temel olarak Haşimi saltanatının devamlılığını sağlamayı, rejimin uluslararası alanda ve ülke içinde meşruiyetini yeniden inşa etmeyi amaçlamaktadır. Bu çerçevede, 8 Kasım 1989’da parlamento seçimleri yapılmıştır. 1967’deki Arap-İsrail Savaşı’nı müteakip parlamentonun feshedilmesinden sonra ilk kez yapılan parlamento seçimleri, Ürdün tarihinin “en serbest ve adil” seçimleri olarak nitelendirilebilir.¹² Söz konusu seçimlerin, ülkede hala sıkıyönetim yasaasının geçerli, siyasi partilerin yasaklı olduğu ve basına sansür uygulandığı bir ortamda gerçekleşmiş olduğu düşünüldüğünde seçimlerin ne kadar serbest ve adil olduğu sorgulanabilir. 650 adayın 80 sandalye için yarıştığı seçimlerde siyasi partiler yasaklı oldukları için bağımsız adaylar göstermişlerdir.¹³ Kazandıkları 22 sandalyeyle seçimden zaferle çıkan, Müslüman Kardeşler olmuştur. Bağımsız olarak seçime katılan diğer İslamcılar ise 12 sandalye kazanmışlardır. Blok olarak düşünecek olursak İslamcılar, muhalif bir grup olarak parlamentoda çoğunluğu yakalamışlardır. Sol gruplarla Arap milliyetçileri 13 sandalye elde ederken kalan sandalyeler rejime sadık olan aşiret liderleri ve önde gelenleri arasında paylaşılmıştır.¹⁴ Bu durumda parlamentoda İslamcı ve solcular/Arap milliyetçilerinden oluşan muhalefet çoğunlukta, ancak başbakan muhalefetten atanmamıştır. 1989 seçimleri sonucu oluşan görece çok sesli parlamento Ağustos 1990 yılında çıkan Körfez Savaşı’nın gölgesinde kalmıştır.

Körfez Savaşı’nda kamuoyunun hassasiyetlerine göre hareket eden Kral Hüseyin, ABD liderliğindeki Batı koalisyonun karşısında, Irak’ın yanında yer almıştır. Bu duruş, Ürdün’e pek çok açıdan pahalıya mal olmuştur. Uluslararası alanda Batı bloğunun yanında yer almadığı, bölgede bir Arap devletini (Kuveyt) işgal eden revizyonist başka bir Arap devletinin (Irak) tarafını tuttuğu için suçlanmış ve sonuç olarak ABD ve Suudi Arabistan gibi kendisine dış

11 Milton-Edwards ve Hinchcliffe, *Jordan*, s. 51. , Robinson, “Defensive Democratization”,s. 387-410.

12 Brynen, “Economic Crisis”, s.69.

13 Mehran Kamrava, “Non-Democratic States and Political Liberalization in the Middle East: A Structural Analysis”, *Third World Quarterly*, Cilt.19, No.1, (1998), s.21.

14 Söz konusu rakamlar çeşitli kaynaklarda birkaç sandalyeye kadar farklılık göstermektedir. Bknz. Curtis R. Ryan, *Jordan in Transition: From Hussein to Abdullah*, (Boulder, London: Lynne Rienner Publishers, 2002), s.22 ve Milton-Edwards ve Hinchcliffe, *Jordan*, s. 53.

yardımda bulunan ülkelerin finansal desteğinden yoksun kalmıştır. Bu süreçte, Suudi Arabistan ve Kuveyt'te çalışan Ürdünlü işçiler sınır dışı edilmişlerdir. Bu arada Ürdün, Irak'a uygulanan ambargolar sebebiyle en önemli ticari ortağını kaybetmiş ve Iraklı mültecilerin adeta akınına uğramıştır.¹⁵ 1989 yılında karşı karşıya kaldığı ekonomik krizden kurtulmaya çalışırken Körfez Savaşı, Ürdün ekonomisine büyük bir darbe vurmuştur.

Körfez Savaşı travmasından sonra Ürdün siyasi liberalleşme sürecine devam etmiş, Kral Hüseyin tarafından atanan ülkedeki tüm siyasi grup ve görüşleri temsil eden altmış kişilik bir komisyonun kaleme aldığı ve demokratik bir Ürdün vizyonunun ortaya koyulduğu Milli Misak (*National Charter*) Haziran 1991'de kabul edilmiştir. Misak, hukukun önünde kadın erkek eşitliğinden, siyasi katılım ve muhalefetin şartlarına kadar pek çok konuyu içermektedir.¹⁶ Milli Misak'ın kabulünden sonra Temmuz 1991'de sıkıyönetim, 1992'de siyasi parti yasağı kaldırılmış ve yeni seçim yasası kabul edilmiştir.¹⁷

1993 yılında yapılan parlamento seçimleri, 1989 seçimlerinin aksine aşiret temsilcileri için bir zafer olmuştur. İslami Hareket Cephesi (*Islamic Action Front*) adı altında partileşen Müslüman Kardeşler, solcular ve Arap milliyetçileri ile birlikte 31 sandalye kazanmışlardır. 1989 seçimleriyle kıyaslandığında, 1994 seçimlerinde muhalefetin aldığı oylarda ve dolayısıyla temsil oranında düşüş gerçekleşmiştir. Bunda yeni kabul edilen seçim yasasının büyük rolü olduğu yönünde tartışmalar yapılmıştır. Dolayısıyla 1989 seçimleri sonucunda geleneksel tabanının parlamentoda temsilinde düşüş olduğunu gören rejim, seçim yasasında değişiklik yapmak suretiyle parlamentodaki destekçilerinin sayısını artırmıştır.¹⁸ Ayrıca 1993 seçimlerinde ilk kez bir kadın aday parlamentoya girmiştir.¹⁹

15 Satloff, "Jordan's Great Gamble", s.147-148.

16 Bknz. *The Jordanian National Charter*, <http://www.kinghussein.gov.jo/charter-national.html>

17 1989 yılında yapılan seçimlerde her seçmenin oy kullandığı bölgede kaç sandalye varsa o kadar o y hakkı vardı. 1992'de kabul edilen yeni seçim yasasına göre her seçmene oy kullanacakları bölgelere tanınan sandalye sayısından bağımsız olarak bir oy hakkı verildi. Örneğin, Amman'daki ikinci seçim bölgesine parlamentoda temsil edilmek üzere üç sandalye hakkı verilmişti. Söz konusu bölgede en çok oyu alan üç aday parlamentoya gidecekti. Daha ayrıntılı bilgi için bknz. Abla M. Abawi, "1993 Elections in Jordan", *Arab Studies Quarterly (ASQ)*, Summer 1994, http://findarticles.com/p/articles/mi_m2501/is_n3_v16/ai_17041234.

18 Amawi, "1993 Elections".

19 Tuhan Faysal parlamentoya herhangi bir parti ya da aşiret desteği almadan girmiştir. Ürdün'de kadınlara seçme ve seçilme hakkı 1974 yılında verildi. Bknz. *Women's Rights*, <http://www.kinghussein.gov.jo/resources5.html>

1994 yılının Ekim ayında İsrail ile imzalanan barış anlaşması, 6 Kasım 1994'te Ürdün parlamentosunda 23 “hayır” oyuna karşı 54 “evet” ile onaylanmış; ancak hükümet ve muhalefet arasındaki husumeti artırmıştır. 1996 yılında IMF ile ikinci ekonomik reform programı uygulanmaya başlanmıştır. Artan fiyatlara ve kaldırılan sübvansiyonlara ilk tepki yine sokaklardan gelmiştir. 1996 yılında ilk olarak Karak'ta başlayan ve daha sonra başka kentlere ve beldelere yayılan hükümet protestolarına ve ayaklanmalara²⁰ karşı rejimin ilk tepkisi sert olmuştur. Duruma ordu müdahale etmiş ve sokağa çıkma yasağı ilan edilmiştir. 1989'dakinin aksine Kral Hüseyin, başbakanı görevinden almaktan ziyade desteklemiştir.²¹ Kral, ayaklanmalardan solcu muhalefeti sorumlu tutmuş ve Ürdün Arap Sosyalist Baas Partisi (*Jordanian Arab Socialist Baath Party-JASBP*)'ni Irak'taki Baas Partisi'yle bağlantılı olmakla ve ayaklanmaları kışkırtmakla suçlamıştır. JASBP böyle bir bağlantı olduğunu inkâr etse de kral parlamentoyu feshetmiştir. Ayrıca, basın özgürlüğü ve birtakım siyasal özgürlükler de kısıtlanmıştır.²²

1997 parlamento seçimlerine siyasi olarak özgürlüklerin daha sınırlı olduğu bir ortamda gidilmiştir. Ayrıca muhalefetin seçim yasasının değişmesine yönelik yaptığı baskılara rağmen yasa değişmemiş ve seçimler muhalif partilerin boykotlarına rağmen 4 Kasım 1997'de gerçekleştirilmiştir. Boykotlar nedeniyle İslamcılar yeni parlamentoda yer almazken solcular sadece 6 sandalye kazanmış, geleneksel ve muhafazakâr elitler sandalye sayılarını 68'e yükseltmişlerdir.²³ Dolayısıyla 1997-2000 yılları arasında Ürdün parlamentosu, kısıtlanan siyasi özgürlüklerin ve basın özgürlüğünün gölgesinde, kadınların temsil edilmediği, muhalefetin sesinin duyulmadığı, farklı görüşlerin ve kesimlerin temsil edilmediği bir meclis olmuştur.

1999 yılında Kral Hüseyin'in vefatı üzerine tahta geçen Kral Abdullah daha özgürlükçü ve liberal bir söylem geliştirmiştir; ancak Kral Abdullah'ın yaklaşık on yıllık saltanatı boyunca siyasal liberalleşme ekonomik liberalleşmenin gölgesinde kalmıştır. Bu dönemde Ürdün 2000 yılında Dünya Ticaret Örgütü'ne üye olmuş, 2001 yılında ABD ile Serbest Ticaret Anlaşması yapmış, yine aynı yıl Avrupa Serbest Ticaret Birliği'ne katılmıştır. Yine bu dönemde IMF ile bir mutabakat muhtırası imzalanmış ve yapısal ekonomik reformlara

20 Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Lamis Andoni ve Jillian Shewedler, “Bread Riots in Jordan”, *Middle East Report*, No:201, Israel and Palestine: Two States, Bantustons or Binationalism?, (October-December 1996), s. 40-41.

21 Ryan, *Jordan in Transition*, s.59-61.

22 A.g.e, s. 63.

23 A.g.e, s.37.

devam edilmiştir. Kral Hüseyin'in saltanatı döneminde İsrail ile imzalanan barış anlaşmasını müteakip 1996 yılı itibariyle Nitelikli Sanayi Bölgeleri (*Qualifying Industrial Zones*) oluşturulmuştur. ABD'nin önce İsrail ve Ürdün ardından diğer Arap ülkeleriyle ekonomik ilişkileri geliştirmek amacıyla başlattığı inisiyatif beklenen sonuçları doğurmamakla birlikte bugüne kadar sayıları on üçe ulaşmıştır.²⁴ Barış anlaşmasının imzalanmasının ardından İsrail ile başlayan ekonomik ilişkiler, normalleşme sürecinin tam anlamıyla gerçekleşmemiş olmasına paralel olarak hala zayıftır. Ekonomik gelişmelerin önündeki en önemli engel ise başta İsrail-Filistin barışının sağlanmamasından kaynaklanan bölgesel sorunlardır. 2000 yılında patlak veren Al-Aksa İntifadası, ardından 2001 yılında ABD'nin Afganistan'ı ve 2003 yılında Irak'ı işgaliyle istikrarsızlaşan Ortadoğu, Ürdün'ün hem ekonomik, hem de siyasal liberalleşme süreçlerini olumsuz etkilemiştir.

Kral Abdullah döneminde siyasal liberalleşme, önce 2001 yılında yapılması gereken seçimlerden önce kralın parlamentoyu feshetmesi ve ardından seçimleri 2003 yılına kadar ertelemesi sebebiyle kesintiye uğramıştır. 2001 yılında seçim yasasında yeniden değişiklik yapılmış, seçmen yaşı 19'dan 18'e düşürülmüş, parlamentodaki sandalye sayısı 80'den 104'e çıkarılmıştır. 2003 yılında parlamentoda kadınların temsilini sağlamak için kota koyulmuş ve parlamentoya kadın milletvekilleri için altı sandalye daha eklenmiştir. 2003 seçimleri sonucunda İslami Hareket Cephesi 17 sandalye alırken 5 bağımsız İslamcı milletvekili parlamentoya girmeyi başarmıştır. 110 sandalyeden 62'sini ise rejim taraftarı gruplar elde etmiştir.²⁵ 2003 seçimleri ve akabinde oluşan parlamento, kimileri tarafından siyasal liberalleşmeye dönüş olarak nitelendirilmişse de kimilerine göre rejimin otoriterleşmenin kabul edilemeyeceği bir uluslararası alanda ve iç siyasette meşruiyet kazanmak adına yaptığı bir hamleden öteye gitmemektedir.²⁶

1989'dan bugüne Ürdün'de seçimlerin, kralın anayasal yetkisini kullanarak parlamentoyu feshetmesi²⁷ durumu dışında, düzenli olarak yapıldığını söylemek mümkündür. Ancak siyasal liberalleşmenin tek ölçütü şüphesiz sadece düzenli

24 On üç Nitelikli Sanayi Bölgesinden yedisi işlevseldir, üçü devlete ait olmakla birlikte kalanlar özel sektörün kontrolindedir. Nitelikli Sanayi Bölgeleriyle ilgili analiz için bkz. Marwan Kardoosh, *Qualifying Industrial Zones and Sustainable Development in Jordan*, (Draft), (Amman: Jordan Centre for Public Policy Research and Dialogue, September 2004), 70 s.

25 Curtis R. Ryan, "Political Opposition, Democracy and Jordan's 2003 Elections", http://www.erpic.eu/index.php?option=com_content&view=article&id=142%3Apolitical-opposition-democracy-and-jordans-2003-elections&catid=33%3Aaugust-2003&Itemid=79

26 Curtis R. Ryan ve Jillian Schwedler, "Return to Democratization or New Hybrid Regime? The 2003 Elections of Jordan", *Middle East Policy*, Cilt. XI, No. 2, (Yaz 2004), s. 138-151.

27 Kral Abdullah en son 24 Kasım 2009'da parlamentoyu feshetmiştir. Yapılması öngörülen erken seçimler ise ancak 9 Kasım 2010 tarihinde gerçekleşmiştir.

olarak yapılan seçimler değildir. Seçimle başa gelen parlamentonun toplumun her kesimini ne ölçüde temsil ettiği de önemlidir. Siyasal liberalleşmenin bir diğer önemli ölçütü de şüphesiz gelişmiş bir sivil toplumdur. Sadece bu iki ölçüt açısından ele aldığımızda bile Ürdün'ün siyasal liberalleşme açısından kat etmesi gereken uzun bir yolu olduğunu söylemek mümkündür.

Bu genel ekonomik ve siyasi konjonktür ışığında makalenin konu edindiği eserlere dönersek, ilk olarak Appalachian Devlet Üniversitesi, Hükümet ve Adalet Çalışmaları Bölümü'nde öğretim görevlisi olan Curtis R. Ryan'ın²⁸, *Hüseyin'den Abdullah'a Dönüşüm Süreci'nde Ürdün (Jordan in Transition: From Hussein To Abdullah)* isimli çalışmasına bakacağız. Ryan, çalışmasında 1980'li yılların sonundan itibaren Ürdün'de başlayan ekonomik ve siyasal liberalleşme süreçleri ile dış politikanın geçirdiği dönüşümü incelemiştir. Bu dönüşüm süreçlerini incelerken monarşiye, devletin yapısına ve devlet-toplum ilişkilerine de bakmıştır. Kral Abdullah'ın 1999 yılında Kral Hüseyin'in vefatı üzerine tahta geçmesinin Ürdün Haşimi Krallığı açısından son derece önemli bir tarihi olay olduğunu belirten yazar, aslında Ürdün'ün dönüşüm ve değişim sürecinin çok daha önce, 1990'lı yıllarla birlikte başlamış olduğunu öne sürmektedir. Ryan, 1990'lı yıllar boyunca uzun soluklu alan araştırmalarına dayanarak kaleme aldığı eserde temel olarak dört önemli dönüşüm sürecine işaret etmektedir. Bunlar, siyasal liberalleşme, ekonomik reform, dış politikada İsrail ile imzalan barış anlaşmasıyla birlikte görülen değişim ve Kral Abdullah'ın tahta geçmesidir. Yazara göre, dış ve iç politikada ve ekonomik düzlemde görülen bu dönüşüm süreçleri birbirinden bağımsız olarak gerçekleşmemiş, iç içe geçmiş ve birbirini etkilemiştir.

Özetle, ülkede 1980'lerin sonunda yaşanan ekonomik problemler, rejimi ekonomik reform yapmaya yöneltmiştir. Ekonomik reform süreci ise kısa vadede ekonomik problemleri daha da arttırmış ve toplumsal huzursuzluğu körüklemiştir. Buna karşılık olarak da rejim siyasal liberalleşmeye gitmek zorunda kalmıştır. Bu noktada yazarın temel argümanı, Ürdün'de siyasal liberalleşme sürecinin rejimin kendi meşruiyetini ve devamlılığını sağlamak amacıyla tabanını yeniden yapılandırma çabasından kaynaklanmasıdır. Yazara göre, temelde ekonomik sıkıntıların zorladığı bu dönüşüm süreçleri içerisinde en az tamamlanmış olanı, gerek kapsamı, gerek pek çok kez kesintiye uğramış olması ve gerekse rejim için en az öncelikli olması sebebiyle siyasal liberalleşme sürecidir. Kral Abdullah'ın tahta geçmesiyle birlikte Ürdün'de

28 Appalachian State University, Department of Government and Justice, North Carolina, <http://gjs.ap-pstate.edu/node/83>.

ekonomik reform sürecinin hızlandığını söylemek mümkünken siyasal liberalleşme süreci için aynı şeyi söylemek mümkün değildir. Bu bağlamda yazar, Ürdün'ün siyasal liberalleşme sürecinde karşılaşıcağı en önemli üç sorunun sivil toplum, basın özgürlüğü ve toplumsal cinsiyet eşitliği ile Filistinli nüfusa referansla yinelenen etnik siyaset tartışmaları çerçevesinde Ürdünlü kimliği olacağını öngörmüştür.

Yazarın siyasal liberalleşme çerçevesinde incelediği ve karşılaştırdığı 1989, 1993 ve 1997 genel seçimleri önemli analizler içermekle birlikte çalışmasının ekonomik liberalleşme ile ilgili bölümü ekonomik reformların daha çok iç politika etkileri üzerinde durmaktadır. Ryan'ın çalışmasında işaret ettiği tüm bu dönüşüm süreçlerini incelerken ekonomik faktörlerin itici gücünden yola çıktığı düşünüldüğünde, ekonomik politikaların ayrıntıları, başarıları ya başarısızlıkları üzerinde durmaması ve argümanını ekonomik verilerle desteklememesi şaşırtıcıdır (s.47-63).

Benzer şekilde, Ryan, dış politika analizinde Körfez Savaşının Ürdün iç ve dış siyasetindeki etkilerini ayrıntılı bir şekilde analiz etmiş; ancak İsrail ile yapılan barışın Ürdün dış politikasında önemli bir değişime işaret ettiğini söylemesine karşın barışın iç ve dış politika üzerindeki etkilerini ayrıntılı olarak değerlendirmemiştir. Ürdün'ün bölgedeki stratejik rolünün azalmasını önlemek ve barışla gelecek dış yardımlardan faydalanmak amacıyla Kral Hüseyin'in Körfez Savaşı'ndaki duruşuyla halkın nazarında kazandığı popülariteyi kullandığı ve kamuoyunu İsrail ile barış yapmaya ikna ettiği belirtilmiştir (s.81). Ancak yazarın İsrail ile yapılan barışa yaptığı vurgu, barışın sonuçlarını irdelemekten ziyade barışın yapılmasını sağlayan etkenler ile sınırlı kalmaktadır.

Öte yandan, yazarın tüm bu dönüşümleri dayandırdığı rejimin devamlılığı tezi ile ilgili yaptığı değerlendirme dikkat çekicidir. Ryan, Ürdün'de monarşinin devamlılığını hem ülke ekonomisinin dayandığı dış gelirlerin güvenliğini sağlamaya, hem de bu gelirleri dağıttığı yönetici koalisyonları (*ruling coalitions*) oluşturmada ve dengede tutmadaki başarısına bağlamaktadır. Bu koalisyonlar ise genel kanının aksine sadece Bedevilerden oluşmamaktadır. Rejim, içinde Hıristiyanların, Çerkezlerin, Çeçenlerin ve hatta nüfusun büyük bölümünü oluşturan Filistinlilerin de bulunduğu pek çok farklı etnik ve dini grup ile Müslüman Kardeşler ve Sekülerler ideolojik grupların da mensup olduğu bir koalisyonlar bütünü yaratmıştır. Dolayısıyla monarşiye destek de, muhalefet de bu grupların tamamında mevcuttur. Ryan'a göre, ne tüm

Bedeviler monarşiyi desteklemektedir, ne de tüm Filistinliler monarşiye karşıdır (s.89).

Ortadoğu ve Kuzey Afrika analisti olan ve Cambridge Üniversitesi Siyaset ve Uluslararası Çalışmalar Bölümünde²⁹ araştırmacı olarak bulunan George Joffé'nin editörlüğünü yapmış olduğu *Değişim Sürecinde Ürdün 1990-2000 (Jordan in Transition 1990-2000)* isimli eserde, editör tarafından kaleme alınmış olan giriş ile birlikte on sekiz akademisyen ve uzmanın makaleleri yer almaktadır. Söz konusu akademisyen ve uzmanların bir kısmı bölge üzerine çalışmalar yürüten bölge dışından kişilerken diğer bir kısmı ise Ürdün kökenlidir. Eser, Ürdün dış politikası, Ürdün iç siyaseti, Ürdün'deki sosyal değişim ve 1990'lı yıllarda Ürdün ekonomisini konu alan dört bölümden oluşmaktadır.

George Joffé tarafından kaleme alınmış olan giriş bölümü, eserin neredeyse özeti niteliğindedir. Joffé, yirminci yüzyılın son on yılı itibarıyla bir değişim süreci içerisinde bulunan Ürdün'ün yeni bin yılın başlangıcında geldiği noktada değişimin gereklerini tam olarak yerine getiremediğini öne sürmektedir. Ürdün'ün değişim süreciyle ilgili olarak Joffé ve eserine katkıda bulunan pek çok yazar da Ryan gibi rejimin devamlılığı tezine referans vermektedir. Daha açık bir ifadeyle, Ürdün'de gerek ekonomik ve gerekse siyasal liberalleşme süreçleri ile başlayan değişimin sebebi rejimin devamlılığı kaygısıdır. Bu kaygı ile başlayan değişim süreci, tamamen kralın kontrolünde devam ettiğinden oldukça sınırlı olmuş ve özellikle siyasal liberalleşme süreci sık sık askıya alınmıştır. Ekonomik liberalleşme ise yetkin bir özel sektör yaratmak yerine kamu sektörünün daha çok büyümesi ve devletin hantallaşmasıyla sonuçlanmıştır.

Joffé, sonuç olarak, bugün Ürdün'de rejimin devamlılığının Irak ve İsrail'e karşı yürüttüğü politikalar ile küresel alanda ekonomik başarı sağlamaya bağlı olduğunu ve bunun için de ülke içinde ulusal odayı sağlamaya gerektiğini öne sürmektedir. Ekonomik liberalleşmenin gerçek bir siyasal liberalleşmeyle sağlanabileceğini, gerçek bir siyasal liberalleşmenin ise patronaj ilişkilerinin siyasal yaşamı belirleyen bir etken olmamasından geçtiğini vurgulamaktadır. Bunun için monarşinin sivil toplumu siyasetin bir parçası olarak kabul etmesi, sivil toplumu meydana getiren kuruluşların ise kraliyet erkinin dışında hareket etmeyi öğrenmesi gerekmektedir.

29 Department of Politics and International Studies (POLIS), Cambridge University.

Dış politikanın ele alındığı birinci bölümde Markus Bouillon, 1990'lı yıllarla birlikte Ürdün'ün dış politikasında görülen değişiklikleri incelemiştir. Yazar, 1990'lı yılların başında Irak yanlısı bir dış politika güden Ürdün'ün, 1990-91 Körfez Savaşından sonra 1994 yılında İsrail ile imzaladığı barış anlaşmasıyla birlikte İsrail'e doğru kayan dış politika eksenini değerlendirmiştir. Bu değişimin Ürdün'ün dış politikasında bir nirengi noktasına mı yoksa devamlılığa mı işaret ettiğini tartışmıştır. Yazara göre, Ürdün'ün iç ve dış politikasının temel hedefi Haşimi saltanatının ve rejimin devamlılığıdır. Bu nedenle, Ürdün'ün dış politikasında görülen bu değişikliğin iki sebebi vardır. Bunlardan birincisi, dışa bağımlı Ürdün ekonomisine dışarıdan para akışının güvenliğini sağlamak, ikincisi ise ülke içinde istikrarı korumaktır. Dolayısıyla Ürdün dış politikası, rejimin devamlılığını sağlamak amacıyla uluslararası, bölgesel ve ülke içi ekonomik ve siyasi dengeleri gözeterek adeta ince bir ipin üstünde yürüme stratejisi olarak tanımlanabilir (s.1-2).

Bouillon'un makalesinde ön plana çıkan en önemli husus, Laurie Brand'ın Ürdün'le ilgili çalışmasına referansla yaptığı eleştiridir. Bouillon'a göre, Brand'ın Ürdün dış politikasını yönlendiren en önemli itkinin Ürdün'ün rentiyer bir ekonomi olarak dış yardımlar başta olmak üzere ülkeye para akışını garantilemek olduğu yönündeki tezi doğrudur; ancak eksiktir. Zira bütçe güvenliği (*budget security*), Ürdün'de rejimin devamlılığını sağlayan kaynaklardan sadece birisidir. Bouillon'a göre, Ürdün'ün kesilecek dış yardımlara rağmen 1990-91 Körfez Savaşında Batı Bloğunu ve bu blokta yer alan Arap ülkelerini karşısına almayı göze alarak Irak'ın yanında yer alması ancak iç politika dinamikleriyle açıklanabilmektedir. Brand, Ürdün'ün Körfez Savaşı dış politikasında iç politika dinamiklerini reddetmemekle birlikte aslında kamuoyunun Irak yanlısı tavrına dayanarak karar veren kralın dış politika seçiminin arkasında aslında bütçe güvenliğinin olduğunu iddia etmektedir.³⁰ Bouillon 1990'lı yıllarda Ürdün dış politika analizinden hareketle Soğuk Savaş sonrası dönemde dış politikanın iç politikaya kıyasla ikinci plana düştüğünü askerî güvenlikten ziyade ekonomik güvenliğin ve iç istikrarın ön plana çıktığını öne sürmektedir (s.19).

Maen Nsour, Ürdün'deki ekonomik ve siyasal liberalleşme süreçlerinin ulusal güvenliğe etkilerini incelemiştir. Yazar, sadece işsizlik, enflasyon ya da kaynak yarışının değil, ayrımcı ekonomik sistemlerin yarattığı fırsat eşitsizliklerinin de ülke içi istikrarı olumsuz etkileyebileceğini öne sürmüştür.

30 Laurie A. Brand, *Jordan's Inter-Arab Relations: The Political Economy of Alliance Making*, (New York: Columbia University Press, 1994), s.284-295.

Bu gibi durumlarda ekonomik büyümenin bile çözüm olamayabileceğini ve hatta istikrarsızlık durumunu körükleyebileceğini öne sürmüştür. Öte yandan ekonomik kalkınma ile modernleşme, eğitim seviyesini yükseltmekte ve kitle iletişim araçlarına ulaşılma imkânlarını artırmaktadır. Buna paralel olarak yükselen sosyal bilinç seviyesi ekonomik, siyasal ve sosyal yapıların sorgulanmasını getirmektedir. Bu sorgulamanın ise artan beklentilerle birlikte bir istikrar sorununa dönüşebilmesi söz konusudur (s.23-24). Ürdün'ün rentiyer bir ekonomik yapıdan market ekonomisine dönüşmesine ve siyasal liberalleşme sürecine baktığımızda benzer sorunlarla karşılaştığını belirtmiştir. Tüm sıkıntılara rağmen, Ürdün'ün gerek ekonomik, gerekse siyasal liberalleşme süreçleri içerisinde devletin gerçekleştireceği kurumsal reformlar sayesinde güçlenebileceğini ve sivil toplumu da aynı oranda güçlenmeye teşvik ettiği sürece ekonomik olarak kalkınabileceğini, siyasal olarak demokratikleşebileceğini öne sürmektedir (s.39-42).

İç siyasetin ele alındığı ikinci bölümde ise Ali Kassay'ın makalesi ilgi çekicidir. Arap dünyasında demokratikleşme süreçlerini inceleyen literatürün genel olarak iç dinamiklere odaklandığını iddia eden Ali Kassay, uluslararası etkenlerin göz ardı edildiğini ortaya koymuştur. Oysaki Soğuk Savaş sonrası uluslararası sistemde demokrasiye yönelik küresel bir oydaşmanın bulunması, gelişmekte olan ülkelere ekonomik yardımda bulunan uluslararası kuruluşların demokratikleşme yönünde dayattığı siyasal reformların ve hükümet-dışı örgütlerin artan faaliyetlerinin Arap Dünyasındaki demokratikleşme süreçlerinde son derece etkili olduğunu belirtmiştir (s.45). Ürdün'de de benzer bir süreç yaşanmıştır. Soğuk Savaş sonrasında demokratikleşmek Batı'dan ekonomik yardım alabilmenin tek yolu haline gelmiştir. Ancak bu demokratikleşme girişimleri rantçı devlet yapısını dönüştürmeye değil de korumaya yönelik gerekli kaynaklara ulaşmaya yönelik olmuştur. Dolayısıyla demokratikleşme iç ve dış faktörlerin etkileşimine dayanan karmaşık bir süreçtir.

İkinci bölümde siyasal liberalleşme sürecinde sivil toplumun ve muhalefetin rolünü inceleyen makaleler, Ürdün'deki sürece son derece eleştirel olarak yaklaşmışlardır. 1950'lerden 2000'li yıllara kadar Ürdün'de sivil toplumun gelişim sürecini inceleyen Ranjit Sigh, Ürdün'deki sivil toplumun rejim tarafından başlatılan siyasal liberalleşme sürecini demokratikleşmeye götürecek potansiyelinin bulunmadığını öne sürmüştür. Ürdün'de gerçek bir muhalefetin ve siyasal partilerin bulunmadığını söyleyen yazar, sivil toplumun ve siyasal reformların başarılı olamamasının önündeki en önemli

engelin güçlü tarihsel yapılar ve patronaj ilişkileri olduğunu belirtmiştir (s.82). Quintan Wiktorowicz, benzer bir yaklaşımla Ürdün'de demokratikleşmenin sivil toplumun özgürleşmesi ya da gelişmesi yönünde bir adım atmadığını iddia etmiştir. Rejimin devamlılığı kaygısıyla başlatılan demokratikleşmenin Ürdün siyasetine yerleşmiş olan otoriter yapıları çözmediğini ve gerçek siyasal özgürlük ve demokrasi için önce bu yapıların çözülmesi gerektiğini vurgulamıştır (s.122-123).

Ürdün'de sosyal değişimin incelendiği üçüncü bölümde Françoise Bel Air, neo-patriarkal devlet yapısının Ürdün aile yapısındaki patriarkalizmin bir yansıması olduğunu öne sürmüştür. 1980'li yıllarla birlikte eğitim seviyesinin ve evlenme yaşının yükselmesi, kadının özgürleşmesi ve petrol krizi sonucu işçi gelirlerinin düşmesi gibi sebeplerle aile yapısında güç ilişkileri bağlamında bir değişim görülmüştür (s.150-157). Mikro-sosyal düzeydeki bu değişim, hem siyasi etkenler tarafından şekillendirilmiş, hem de makro-siyasal düzeydeki yapıları etkilemiştir (s.160-161).

Ala Al-Hamarneh'in Amman'ın metropoliten alanında yer alan Filistinli mülteci kamplarına yönelik çalışması, Filistinli mültecilerin Ürdün'deki entegrasyon sürecini incelemektedir. 1989 yılındaki seçimlere mülteci kamplarından oldukça düşük oranda katılım sağlanmıştır. Bu da Al-Hamarneh'e göre, önemli ölçüde kendini Ürdün'ün bir parçası olarak gör(e)meyen Filistinli mültecilerin seçimleri tamamıyla Ürdün'ün kendi iç meselesi olarak değerlendirmesinden kaynaklanmaktadır (s.176). 1990 Körfez Savaşı ile birlikte mülteci kamplarındaki Filistinliler radikal İslami hareketlere yönelmişler ve Filistin Kurtuluş Örgütü'nün (FKÖ) mülteci kamplarındaki etkisini kaybetmesiyle birlikte doğan boşluk, sosyal ve siyasal olarak Ürdün İslami Hareket Cephesi tarafından doldurulmuştur. Mülteci kampları zamanla fiziksel ve sosyal açıdan Amman'ın kent dokusuyla bütünleşmiş, daha sonra destek verdikleri İslami Hareket Cephesi kanalıyla Ürdün siyasetinin bir parçası haline gelmiştir. Ancak "Ürdünlüler" ile Filistinliler arasındaki kimlik farklılıkları bütünleşik ortak bir "Ürdünlü" kimliği yaratmaktan uzak görünmektedir (s.188-189).

Ürdün'deki ekonomik dönüşümü konu alan dördüncü bölüm hacmi, ayrıntılı analizleri ve verilerle desteklenen argümanlarıyla eserin en kapsamlı bölümünü oluşturmaktadır. Bu bölümde turizmden, kıt bir doğal kaynak olan suyun yönetimine, reformun ekonomi politikinden Ürdün'ün Dünya Ticaret Örgütüne üyeliğine kadar ekonomik reform sürecinin çeşitli boyutlarıyla ilgili incelemeler yer almaktadır. Tüm bunların arasında Ürdün ekonomisine genel bakışıyla

Oliver Schlumberger'in makalesi dikkat çekicidir. Schlumberger, ekonomik reformlara rağmen Ürdün ekonomisinin kalkınmasının önündeki yapısal sorunları irdelemiştir. Ürdün ekonomisinin ranta dayanmasının kalkınması önündeki en önemli sorunlardan biri olduğunu vurgulayan yazar, en az onun kadar önemli bir sorun olan patronaj ilişkilerinin altını çizmiştir (s.240-245). Buna ek olarak, ekonomik reformlarla kurumsal değişiklikler yapmanın ekonomik kalkınma için son derece önemli olduğunu ancak paralel olarak kurumsal kültürlerin de değişmesi gerektiğini vurgulamıştır (s.245).

Bu bölümde ilgi çeken bir diğer makale de ekonomik reform sürecinde önem kazanan özel sektör ve gelişimiyle ilgili bize ipucu veren Nasim Barham'ın makalesidir. Barham, Ürdün'deki girişimcileri tarihsel süreç içindeki gelişimleri ile eğitim seviyeleri, hareketlilikleri ve davranışları açısından incelemiştir (s.286-295). Yazar, birbirinden farklılık gösteren girişimciler arasında profesyonel bir iş birliği bulunmadığını ve bunun önemli ölçüde güven sorunundan kaynaklandığını belirtmiştir. Bunun da birkaç alan dışında özel sektörün hala devlete ya da aileye ya da ikisinin toplamı olarak değerlendirilebilecek patronaj ilişkileri ağına bağımlı olmasından kaynaklandığını öne sürmüştür (s.296).

Queens Belfast Üniversitesi'nde öğretim üyesi olan Beverly Milton-Edwards³¹ ile Edinburgh Üniversitesi'nde onursal öğretim üyesi olan Peter Hinchcliffe'in³² birlikte kaleme aldıkları *Ürdün: Haşimi Mirası (Jordan: A Hashemite Legacy)* isimli eser, yazarlarının da belirttiği gibi genel okuyucuya hitap eden ülkenin tarihi, siyaseti, ekonomisi ve dış politikası hakkında bir giriş kitabıdır. Buna karşılık, literatürdeki temel okumalara verdiği referans ile Ürdün'ün 1922 yılında İngiliz mandası altında kurulmasından bugüne, devlet oluşumunu ve siyasetini inceleyen derli toplu bir çalışma niteliğindedir. Bu makalede değerlendirilen diğer çalışmalar ile kıyaslandığında en güncel çalışma olması sebebiyle kitabın Ürdün'ün geleceği ile ilgili değerlendirmelerin yer aldığı sonuç kısmı dikkate değerdir.

Milton-Edwards ve Hinchcliffe, Ürdün'deki rejimi liberal olmaktan ziyade otoriter olarak nitelendirmiş ve aslında ülkenin içinde rejimin otoritesini

31 Yazarın İsrail-Filistin sorunu ve Ortadoğu ile ilgili pek çok eseri bulunmaktadır. Bunlardan bazıları şunlardır: *HAMAS: The Islamic Resistance Movement*, (Cambridge: Polity, 2010), *The Israeli-Palestinian Conflict: A People's War*, (London: Routledge, 2008), (Peter Hinchcliffe ile birlikte) *Conflicts in the Middle East since 1945*, Third Edition, (London: Routledge, 2007), *Contemporary Politics in the Middle East*, Second Edition (Cambridge: Polity, 2006).

32 Yazar, aynı zamanda Ürdün ve Kuveyt'te İngiliz Büyükelçisi olarak görev yapmıştır. John T. Ducker ve Maria Holt ile birlikte *Without Glory in Arabia: The British Retreat From Aden*, (I.B. Taurus, 2006) isimli eseri kaleme almıştır.

sarsacak güçte bir muhalefetin ve hareketin bulunmadığını ileri sürmüşlerdir (s.125). Yukarıda değindiğimiz iki kitabın ana temasını oluşturan değişim ve dönüşüm süreciyle ilgili olarak ise bunun aslında “eski”den bir kopuştan ziyade bir süreklilik olduğunu vurgulamışlardır. Kral Abdullah saltanatının liberalleşme ve reformlarla özdeşleştirilmesine rağmen Kral Hüseyin’in saltanatından kalma bir siyasal geleneğe ve güç ilişkilerine dayandığını belirtmişlerdir (s.127). Kral Abdullah yönetiminde bir oligarşi olmaya devam eden Ürdün’de özellikle demokratikleşme ve siyasal çoğulculuk yönündeki umutların kaybolmaya yüz tuttuğunu dile getirmişlerdir. Yazarlara göre, mevcut koşullar altında, Ürdün’de siyasal liberalleşme, ekonomik liberalleşmenin gerisinde kalmaya mahkûm görünmektedir. Bu gerçeği, sadece Kral Abdullah’ın söylemlerine bakarak görmek mümkündür (s.127).

Yazarların Filistin-İsrail sorunuyla ilgili olarak yaptıkları değerlendirme uyarınca Ürdün, İsrail ile yaptığı barış anlaşmasını müteakip soruna taraf olma özelliğini yitirmiş olsa da ülke çıkarları açısından özellikle sorunun çözümüne yönelik girişimlere dikkatli bir şekilde müdahil olmalıdır. Zira özellikle İsrail’deki sağcı politikacıların ve hatta zaman zaman Batılı siyasetçilerin ortaya attığı “Ürdün Filistindir” tezi³³ Ürdün’deki Haşimi rejimin adeta korkulu rüyası haline gelmiştir. Bugün Filistin’in egemen bir devlet olarak var olması konusu hala belirsizken Filistin ile ilgili gelişmelerin Ürdün kamuoyu üzerindeki etkisi son derece önemlidir. Bu nedenle, Milton-Edwards ve Hinchcliffe, Filistin devletinin bir gün kurulacağı bile varsayılsa Ürdün ve Filistin arasındaki ilişkilerin nasıl olacağını da ayrı bir tartışma konusu olduğuna dikkat çekmektedirler. Söz konusu Filistin devletinin ekonomik olarak da bağımsızlığını sürdürebilir olması durumunda Ürdün’e de hakim olması ihtimali özellikle Ürdün’deki milliyetçilerin en ciddi kaygısıdır. Bu nedenle de Ürdünlü milliyetçiler Filistinlilere tam vatandaşlık ve siyasi haklar verilmesini istememektedirler. 2002 yılında “Önce Ürdün” (*Jordan First*) politikası adı altında Ürdün halkını Ürdün ülkesinin çıkarları çerçevesinde birleşmeye çağırmak, rejimin iç ve dış politika uygulamalarına destek sağlama girişiminin yanı sıra aslında milliyetçilerin kaygılarına cevap niteliği taşımaktadır (s.130-131). Sonuç olarak, Milton-Edwards ve Hinchcliffe, Ortadoğunun çalkantılı ve öngörülemeyen siyasi konjonktürüne rağmen Ürdün’ün görece istikrarlı konumunu koruyacağını öngörmektedirler (s.131).

Sonuç olarak, Ryan’ın ve Joffé’nin çalışmalarının temel argümanının dayandığı rejim devamlılığı tezinin öngördüğü gibi Ürdün’de ekonomik ve

33 İsrail-Filistin sorunun çözümünde bağımsız bir Filistin devletinin kurulmasından ziyade Ürdün’ün bir Filistin devleti haline dönüştürülmesi anlamına gelmektedir.

siyasal liberalleşme çerçevesinde gözlemlediğimiz değişim ve dönüşüm, uluslararası, bölgesel ve ulusal faktörlerin etkisiyle önce ekonomik sonra siyasal sıkıntılara maruz kalan rejimin meşruiyetini sağlamlaştırmak amacıyla başlattığı bir hayatta kalma ve varlığını sürdürme stratejisidir. Milton-Edwards ve Hinchcliffe, çalışmalarını bu argümana dayandırmamakla birlikte bu tezi kabul etmektedirler. Şüphesiz, rejimin bu stratejisi, söz konusu değişimi değersiz ya da önemsiz kılmamakta, ancak değişimin topyekün bir dönüşüm haline gelmesi önünde engel teşkil etmektedir. Tam da bu noktada, bu değişimin dinamiklerini anlamak, liberalleşme süreçlerinin başarısının parametrelerini tayin etmek için önemlidir. Bu nedenle, sadece 1990 sonrası Ürdün'de görülen değişimi değil, genel olarak Ürdün iç ve dış siyaseti, ekonomisi ve sosyal yapısı hakkında bilgiler ve analizler içeren bu üç eseri okumak, gerek Ortadoğu'da reform ve demokratikleşme çalışan ve gerekse Ürdün konusunda araştırma yapan herkese tavsiye edilir.
